
Tema broja: Globalizacija na raskrižju

Izvorni znanstveni članak
[1:32]:316.42.063.3
Primljeno: 25. travnja 2008.

Smrt ‘globalizacijske teorije’ ili kraj još jedne revolucije?

TONČI KURSAR*

Sažetak

Autor smatra da su se promijenili naglasci u teorijskoj literaturi o globalizaciji. Više se ne ističe ireverzibilnost globalizacije što je bio čest naglasak u entuzijastičkoj literaturi o globalizaciji tijekom devedesetih godina. Ne samo da globalizacija više nije neka nedodirljiva struktura nego se već desetak godina pojavljuju istraživanja koja osporavaju globalizaciju kao takvu. Slijedom toga, autor posebnu pažnju posvećuje radovima Justina Rosenberga koji tvrdi da je doba globalizacije završeno. Naime, za Rosenberga je globalizacija bila samo ideološka konstrukcija podržana od tzv. globalizacijske teorije, koja nije uspjela ni u jednom svom aspektu: kao opća socijalna teorija, historijski sociološki argument te kao osnova za interpretaciju empirijskih događaja.

Za razliku od Rosenberga, autor smatra da globalizaciju treba promatrati i u kontekstu tzv. metapolitičkih pojmova i njihovih semantičko-političkih funkcija. Koristeći metodologijske postavke Reinharta Kosellecka, autor pokazuje da ovi pojmovi doživljavaju svoj intelektualno-politički vrhunac tako što ubrzavaju povijest odnosno transcendiraju zatečeno stanje. Nakon revolucionarnog vrhunca, oni nestaju, ili im se, što je češće, mijenja značenje kako bi pokrili ‘novu’ stvarnost. Na osnovi uvida Hannah Arendt, autor pokazuje da je globalizacija izgubila svoj revolucionarni potencijal, ali da to nužno ne znači i kraj globalizacijske teorije.

Ključne riječi: Arendt, država, globalizacija, globalizacijska teorija, konjunktura, Koselleck, metapolitika, Rosenberg, vakuum

* *Tonči Kursar*, docent na Odsjeku za političku i socijalnu teoriju Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

Uvod

I letimičan pogled na znanstvenu produkciju o fenomenu globalizacije navest će nas na zaključak da je posrijedi bitno, možda ključno pitanje današnjice.¹ No u odnosu na prošlo desetljeće, koje se danas gotovo jednoglasno naziva globalizacijskim, ta golema, nesaglediva časopisna i knjiška produkcija poprilično je promijenila naglaske. Zapravo je intelektualno i političko stanje globalizacije umnogome različito od onoga devedesetih godina. Tako više nema previše teoretičara, osobito nakon 11. rujna 2001., koji se zaklinju u ireverzibilnost globalizacije, što je tijekom devedesetih godina bilo opće mjesto u entuzijastičkoj literaturi o tom fenomenu. Također gotovo se prestalo govoriti o globalizaciji kao o jednom jedinstvenom procesu. Posrijedi su nedvojbeno različite globalizacije o čemu primjerice svjedoči i uvodnik nedavno pokrenutoga časopisa *Globalizations* (2004.). Može se reći da globalizacija više nije neka nedodirljiva struktura nego, kako je tamo istaknuto, "mjesto kamo idemo, ovisi o nama" (Gills, 2004.: 6; Scholte.: 2004.: 103).

Danas nakon dvadesetak godina, 'liberalne revolucije' (Fukuyama, 1994.), odnosno 'globalne revolucije' (Shaw, 2000.), izgleda i da ponešto posustaju, kako Schmitt ističe u *Političkoj teologiji*, "američki financijeri, industrijski tehničari, marksistički socijalisti i anarho-sindikalni revolucionari ... (koji su bili) ... ujedinjeni u zahtjevu da se mora odstraniti neobjek-

¹ Slična ocjena vrijedi i za znanstvenu produkciju o toj temi u Hrvatskoj. Može se govoriti o desetcima radova, pa i knjiga. To stanje donekle iznenađuje jer devedesetih godina prošloga stoljeća ne samo da nije bilo sustavnih domaćih doprinosa, nego ni izdavači nisu pokazivali preveliko zanimanje za prevođenje barem temeljnih knjiga o globalizaciji. I to unatoč činjenici da je riječ o "nepreglednoj literaturi ... koja svjedoči o važnosti i aktualnosti ove teme" (Prpić, 2004.: 1). No do promjene stanja dolazi 2000. prijevodom prvoga toma Castellsove trilogije *Informatičko doba: ekonomija, društvo i kultura* koji je priredio sociolog Vjeran Katunarić. U sljedećih su se nekoliko godina pojavili i ostali dijelovi te trilogije. Kad je riječ o teorijsko-političkim naglascima u domaćoj raspravi, u jednom od prvih zbornika o globalizaciji odmah je najavljeno da će "globalizacija postati ključnim ideološkim pitanjem budućnosti" (vidi Šporer, u Meštrović [ur.], 2001.: 22). Slijedom te tvrdnje pojavila se izrazita zabrinutost da globalizacija ugrožava opstojnost malih država i nacija. Štoviše, da je posrijedi izrazito nasilan oblik liberalizma koji je poprimio obilježja 'socijaldarvinizma' (Kulić, 2004.). No spomenuti 'socijaldarvinizam', a zapravo globalna liberalna ekonomija, nije ostao bez domaćih poklonika. Pozivajući se (uglavnom) na Hayekovu socijalnu i ekonomsku filozofiju, skupina socijalnih teoretičara i ekonomista srednje generacije tvrdi da u Hrvatskoj nije problem to što je previše tržišta, nego što ga je premalo, ali i da su "efikasna tržišta moguća samo uz efikasnu državnu administraciju" (vidi Šonje/Vujčić, u Meštrović [ur.], 2001.: 149-164; Polšek, 2007.). S druge strane privlači pozornost i radikalna Schmittova kritika liberalizma, odnosno njegovo upozorenje da kapitalizam dovodi u pitanje svaku političku formu (Kopić, 2003.). Konačno treba reći da kritika ideologije/kulture dolazi i s drukčijih teorijsko-političkih pozicija. Naime, promicanje pluralnosti, odnosno razlike, uspostavlja se kao postmoderna ideologija kultura u doba globalizacije. Postmarksističke, odnosno kulturalne studije u njoj vide "trijumf slobode kao užitka svagda novoga oblika potrošnje" čemu se možda može suprotstaviti 'repolitizacijom kulture', odnosno potragom za njezinim 'izvornim smislom' (Paić, 2005.: 12).

tivna vladavina politike nad objektivnošću gospodarskoga života” (Schmitt, 2001.a: 122). Ako se osvrnemo, mnogi su znanstvenici, intelektualci pa i neki političari početkom devedesetih vjerovali da će globalizacija dovesti u pitanje, dapače, možda i umnogome promijeniti smisao ‘tradicionalnoga’ političkog djelovanja. Kako je naime globalizacija mišljena kao tektonski, revolucionarni, poremećaj dosadašnjega okvira i načina ljudskoga djelovanja, samo su nam još trebali preostati, kako se vjerovalo, “organizacijsko-tehnički i ekonomsko-sociološki zadatci, ali ne više i politički problemi” (122).

Izvori spomenutog posustajanja u najmanju su ruku dvovrсни. Američki ekonomist Dani Rodrik pripada nekolicini teoretičara koji su još polovinom devedesetih godina ustanovili prvi takav izvor, onaj polit-ekonomijski. U svom poznatom spisu *Has Globalization Gone too Far* pokazuje da je globalizacija bitno utjecala na upošljavanje radne snage. Naime, pojavila se nepremostiva razlika između “skupina koje imaju radne vještine i pokretljivost za uspjeh na globalnim tržištima i onih koji to ili ne posjeduju ili širenje nereguliranih tržišta smatraju opasnim za društvenu stabilnost i duboko ukorijenjene norme” (Rodrik, 1997.: 2). Stvoreno je stanje u kojem je tražnja za uslugama dobrog dijela radno aktivnoga stanovništva postala, ekonomijskim rječnikom kazano, elastičnija! To znači da se primjerice vještine i aktivnosti domaće radne snage, razmjerno povoljno mogu nadomjestiti na inozemnim tržištima. Sljedeću napetost Rodrik pripisuje činjenici da u nadmetanju kulturološki i ekonomijski različito definiranih nacija, većina ljudi vrednuje proces odnosno lokalne običaje (zakonske propise, radne navike ...) jednako kao i sam ekonomijski ishod. To može biti itekako politički sporno kad primjerice trgovinska politika ide na ruku snagama koje te običaje svjesno potkopavaju. Napetosti posljedično rastu jer nacije, na osnovi iste proizvodne tehnologije, nastupaju sa sličnim proizvodima, što prije nije bio čest slučaj. I na kraju, nacionalne vlade u ovim uvjetima teško mogu skrbiti za socijalnu sigurnost u dosadašnjem opsegu. Tako čak i dobitnici globalizacije ne mogu to biti i dugoročno jer “produbljivanje socijalnih pukotina, u krajnjoj liniji, može svima štetiti”. Spomenute napetosti nagrízaju nacionalne konsenzuse za slobodno tržište čime protekcionizam ponovo postaje izgledan (v. Rodrik, 1997.: 5-7; 69-85).

Drugo izvorište posustajanja globalizacije ponešto je drukčije naravi. Naime, ako globalizacija vodi u novi tip globalnoga društva², odnosno u ‘ze-

² Oni koji su usredotočeni na tehnologijske pretpostavke globalizacije govore o globalnom ‘mrežnom društvu’ ili ‘internetskom društvu’. S druge strane nastoje se više zahvatiti kulturalne i političke dimenzije promjena koje se zbivaju posljednjih nekoliko desetljeća pa se uvode pojmovi kao što su ‘transnacionalno civilno društvo’ i ‘novi svjetski poredak’ (vidi u Mann, 1997.; 2001.).

maljski grad mnoštva³ (Hardt/Negri), onda se zapravo radikalno osporavaju modernistički oblici zajedništva. Anthony Smith skreće pozornost na pokušaje da se pozivanjem na 'kretanje povijesti' i 'neopozivost sila globalizacije', "mjerama depolitizacije transcendiraju nacija i dokine nacionalizam" (Smith, 2002. [1995.]: 16). Na ovoj 'depolitizaciji' nastoje marksistički i liberalni kritičari nacije koji, prema Smithu, imaju zajedničku programsku odrednicu, materijalistički evolucionizam. Zagovornici toga učenja tvrde da će trenutačno 'djelatni' nacionalizmi, "suočeni s neumoljivim, epohalnim političko-ekonomskim kretanjima svjetske povijesti, uskoro klonuti i iščeznuti" (11). Postoje tri načina 'depolitizacije'. Prvi se temelji na odvajanju kulturalne dimenzije nacije od političke razine države, odnosno novonastalih političko-ekonomskih regionalnih tvorevina, primjerice EU-a. Naime, kako nacija-država više ne može prikladno obavljati svoju javnu funkciju, nadzor tržišta, odnosno javne sfere, tako ne može ozbiljnije utjecati na novonastajući svjetski poredak. Posljedično, nacija "pada na razinu 'etničiteta', 'kulture' ili 'folkloru'" odnosno "gubi sve svoje ranije političke dimenzije" (12). Demilitarizacija nacija je drugi način 'depolitizacije'. S obzirom na to da je svijet politički i ekonomijski povezan različitim blokovima, dramatično je umanjnjen prostor za samostalno djelovanje nacije-države u vojnoj i vanjskoj politici. I najzad, treći način je 'normalizacija' nacije odnosno 'ritualizacija' nacionalizma, koja se provodi kroz UN, multilateralne sporazume i međunarodne organizacije. Tako se "šiljci nacionalizma uvlače", a on se "svodi na simboličku razinu, na miroljubiva ekonomska, umjetnička i sportska natjecanja" (13).

Ta 'depolitizacija nacije' zapravo njezino guranje u, kako se nekad govorilo, građansko društvo, promašuje jer ne uviđa da nacionalizam ima popriličnu moć preobrazbe, ovisno o trenutačnim potrebama zajednice. Štoviše, nacionalizam počiva na idealu obnove zajedničkoga u svakoj sferi ljudskoga djelovanja i "zamjenjuje 'čistu formu' teritorijalne nacije za njezin emocionalni sadržaj" (13). Upravo je ta dimenzija nacije ključna prepreka etosu depolitizacije nacije (povremeno i religije) koji realno "ima nizak prag podnošenja razlika i podjela" što "neumitno generira konflikt ... ponekad ... i izrazito nasilan" (Mann, 2001.: 1). U prošlih je nekoliko desetljeća 'depolitizacija nacije' bila izraz uglavnom "neoliberalnih utopista koji su očekivali da bi globalizacija mogla ispuniti svijet liberalnim republikama, koje povezuje trgovina i mir" (Gray, 2003.: 113). Međutim, u uvjetima pojačanoga 'natjecanja' za prirodne resurse, širenja oružja masovnoga uništenja i ograničenja koje nameće dobrobrano načeta priroda, njihova ideja da globalizacija stvara svjetsku tržišnu ekonomiju, a na kraju i univerzalnu zajednicu, zapravo je poticala deglobalizaciju (v. Gray, 2002.; 2007.).

³ v. Kalanj (2004.: 61-84), Passavant (2004.: 1-20), Shapiro (2004.: 289-314).

Posljedično se u priči o temeljnoj političkoj formi današnjice, koju Michael Mann naziva nacija-država ‘sjeverozapada zapadne Europe i njezinih bijelih kolonija’, manje spominje njezino slabljenje. Razmjerno se brzo pokazalo i da neke izrazito globalizirane europske države ne odustaju od većih javnih rashoda, odnosno izdašnoga socijalnog programa. No one ne samo da ekonomski ne zaostaju za socijalno manje susretljivim državama primjerice SAD-om, nego su u mnogim sektorima puno uspješnije. Kad su posrijedi zemlje koje su osim liberalizacije trebale i njoj primjereni institucionalni okvir, upravo je “nedostatak ili neadekvatnost institucija na razini nacije-države ... postao kritičnom preprekom ekonomskom razvoju pojedinih siromašnih zemalja” (Fukuyama, 2005.: 111). Spomenuti je nedostatak ili slabija ‘kvaliteta’ te komponente navela djelomičnoga ‘preobraćenika’ Fukuyamu da ustvrdi kako je zapravo “program izgradnje države ... jednako toliko važan koliko i program pokušaja smanjenja njezinih nadležnosti” (2005.: 18). Trebalo je dakle neko vrijeme da se činjenici da globalizacija praktično ne može opstati bez oslanjanja na državu, pripiše legitimnost, odnosno podobnost za teorijsku raspravu.⁴ Tako se konačno nametnulo shvaćanje da država kao “pribježište i regulator lokalnoga ... čuva nužnu osnovu na kojoj počiva globalizacija ... ali to može uspješno obavljati ... (samo) ... ako je obilježava solidna institucionalna i organska međuovisnost ...” (Gill, 2003.: 254).

Sve su te promjene stvorile pretpostavke da se već barem sedam ili osam godina, pojavljuju istraživanja koja osporavaju osnovne elemente, pa čak i smisao, globalizacije. Tako je i Justin Rosenberg, istaknuti engleski teoretičar međunarodnih odnosa, izišao s tezom da je doba globalizacije završeno. Njegovi su radovi uzdrmali teorijsku scenu, osobito tzv. ‘globalizacijsku teoriju’. Vrlo je uvjerljivo doveo u pitanje cijeli projekt globalizacije tvrdnjom da globalizacijska teorija nije uspjela ni u jednom svom aspektu: kao opća socijalna teorija, historijski sociološki argument te kao historiografska interpretacija. Ta i slična tumačenja dovela su u pitanje cijelu arhitekturu društvenih znanosti koja je u posljednjih dva desetljeća počivala na neupitnosti globalizacije. Time je otvoreno pitanje što (eventualno) nakon globalizacijske paradigme, odnosno ima li već danas smisla govoriti o postglobalizacijskoj društvenoj znanosti.

U ovom se tekstu, na temelju prethodno izvedenoga općeg stanja globalizacije, uvode osnovni elementi Rosenbergova napada na teorije globalizacije. Potom se nastoji pokazati da Rosenberg ne posjeduje dovoljno fundirano političko-teorijsko tumačenje tzv. ‘vakuuma’ koji on drži konsti-

⁴ Na tom tragu je i Paul James kad govori o vodećem obliku političke zajednice. On je uvjeren da je to “još uvijek nacija-država u jednom globalizirajućem sistemu” (James, 2006.: 45). Doduše, James preporučuje da bi teorijska metodologija trebala biti osjetljiva na “mnoge žive, rezonantne, ali trenutno podređene, ili društvene oblike organizacije moći i kulture u nastanku: pleme, selo, kraljevstvo, carstvo i mreže” (46).

tutivnim za nastanak spomenute globalizacijske teorije. Razloge za to treba tražiti u činjenici da on ne uzima u obzir pojam metapolitike kojim se u suvremenoj političkoj i socijalnoj teoriji pokriva problem krize moderniteta, odnosno 'interregnuma'. U nastavku se problematizira Koselleckovo shvaćanje pojmovne promjene u kontekstu globalizacije shvaćene kao 'horizont očekivanja'. U zaključnom dijelu, preko pojma revolucije, pokazuje se da se vjerojatno neće dogoditi kraj globalizacijskih teorija, nego se prije može govoriti o kraju globalizacije kao revolucije budući da slabe njezini emancipacijski potencijali, kao i svijest o novom početku.

Rosenbergova kritika 'globalizacijske teorije'

Rosenbergov napad na ono što on naziva 'globalizacijskom teorijom' započeo je još na samom početku ovoga desetljeća. Naime, njegova je kritika počela dobivati zaokruženi oblik polemičkom knjigom *The Follies of Globalization Theory* (2000.) u kojoj se 'obračunao' s trojicom autora, Janom Aartom Scholteom, Robom Walkerom i Anthonyjem Giddensom. Iako su ti autori uložili popriličan napor da iznađu logičke osnove globalizacijske teorije, zapravo su, po Rosenbergu, svjesno ili ne, promicali globalizaciju kao svojevrsnu utvaru. Doduše, time su Scholte, Walker i Giddens samo slijedili ono što je tijekom devedesetih godina bilo gotovo opće mjesto. Posrijedi je shvaćanje da "globalizacija ustanovljuje društvenu promjenu epohalnih razmjera" (Rosenberg, 2005.: 5)! Slijedom toga moglo bi se reći da su razmjeri 'epohalne promjene' nagnali Scholtea, teoretičara međunarodnih odnosa, da piše o fenomenu globalizacije vezujući ga uglavnom za 'nadteritorijalnost' koja dokida svaki oblik 'metodologijske teritorijalnosti'⁵. Na Scholteovu je tragu, čini se, i filozof Walker koji tvrdi da živimo u doba brzine, odnosno 'akceleriranja vremena'. On zastupa tezu da je povlaštenost prostora bila posljedica prevlasti koncepcije teritorijalne suverenosti koja je međutim u radikalnom raskoraku s današnjim 'prostorno-vremenskim procesima' (Rosenberg, 2000.: 48-49).

Za razliku od kritike Scholtea i Walkera, Rosenberg se u *The Follies* ... detaljnije osvrnuo na rad Giddensa, jednoga od vodećih sociologa današnjice. Pozornost mu je privukla Giddensova knjiga *Posljedice modernosti*, odnosno činjenica da on zastupa tezu da "nismo prešli s onu stranu modernosti, nego živimo upravo u fazi njezine radikalizacije" (Giddens, 1998.: 56). Giddens nadalje ključnu odliku modernosti pronalazi u 'razdvajanju vrijeme/prostor'. Ta se konstrukcija odnosi na sve izraženiji "prekid veza

⁵ Naime, sve tradicionalne društvene znanosti vode se nekom vrstom 'metodologijske teritorijalnosti' pa ne mogu ustanoviti 'stvarne' razmjere globalizacije. Ta je teza u nas razmjerno raširena, što se vjerojatno može zahvaliti prevođenju knjiga njemačkoga sociologa Ulricha Becka (1998.; 2001.; 2004.).

između vremena i prostora ... (što) ... potiče odnose između ‘odsutnih’ jedinki koje su smještene daleko od bilo koje situacije koja sadržava interakciju licem u lice” (28). Shodno tomu prostor, odnosno ‘mjesto’, postaje ‘fantazmagoričnim’ jer na njega utječu odnosi i/ili događaji koji teoretski mogu biti jako udaljeni. Time je Giddens konstruirao veliku napetost između lokalnih i udaljenih društvenih oblika i događaja. Kako je u “moderno doba razina vremensko prostornoga razdvajanja mnogo viša” nego ikada, “modernost je imanentno globalizirajuća ... “ (68, 69). Iz toga slijedi da je globalizacija “intenzifikacija društvenih odnosa na svjetskom planu, koja povezuje udaljena mjesta tako da lokalna zbivanja oblikuju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i *vice versa*”.⁶

Rosenberg duboko dvoji oko takvoga izvođenja pojma globalizacije, a osobito mu je neprihvatljiva mogućnost da je kod Giddensa posrijedi potentno teorijsko objašnjenje, odnosno inovacija. Da bi izbjegli čistu deskripciju, po Rosenbergu, pristaje ‘globalizacijske teorije’ žurno bi se morali pozvati na neku bazičnu socijalnu teoriju koja bi “mogla objasniti zašto je fenomen što ga pokriva taj pojam, postao tako posebno i istaknuto obilježje suvremenoga svijeta” (Rosenberg, 2000.: 2). Problem je, međutim, u tome što gotovo svi zagovornici globalizacijske teorije dvoje oko uporabljivosti klasičnih socijalnih teorija.⁷ Dapače, neki bez okolišanja tvrde da “ako želimo shvatiti prirodu modernosti na pravi način, moramo napustiti postojeću sociološkijsku perspektivu ...” (Giddens, 1998.: 26).

Sve je to navelo Rosenberga da napiše još opsežniju kritiku globalizacijske teorije, što se i dogodilo 2005. objavljivanjem teksta *Globalization Theory: Post Mortem*. On ispisuje ‘*post mortem*’ globalizacijskoj teoriji, koji funkcionira na dvjema razinama: teorijskoj i historijskoj. Izgleda da je sklon ideji da se za taj tip kritike moraju ispuniti određene pretpostavke. Iako u osnovi marksistički raspoložen, Rosenberg zastupa ponešto konzervativnu ideju da je kritika duha vremena (*Zeitgeist*) moguća tek “od trenutka kad je prošao njegov kulturni zenit” (Rosenberg, 2005.: 7). Tako primjerice kritika globalizacije sada zadobiva onu formu koja nije bila moguća tijekom njezine ideološkijske prevlasti. Ta je prevlast bila posljedica i činjenice što su devedesetih godina društveno-humanističke discipline bile “pune entuzijasta koji su tvrdili da nastaje novi oblik društva” (Mann, 1997.: 472). ‘Entuzijasti’ su dolazili iz zapadne Europe jer “to specifično područje svijeta pruža najviše

⁶ Treba reći da Giddens i lokalne preobražaje također drži dijelom globalizacije. On tvrdi da “razvoj globaliziranih društvenih odnosa vjerojatno pomaže umanjivanju nekih aspekata nacionalističkih osjećaja vezanih za nacionalne države, ali može biti u uzročnoj vezi s jačanjem više lokaliziranih nacionalističkih osjećaja” (Giddens, 1998.: 70).

⁷ S tim u vezi Rosenberg navodi Martina Albrowa koji misli da modernitet treba nadomjestiti globalitetom. To zapravo znači i nastavak rada na daljnjem prostornom ‘širenju’ društvene teorije (kao što predlažu Featherstone i Lash).

političke potpore njihovom epitafu državi” (473). Taj ‘novi’ oblik društva trebao je nastati na temelju dviju činjenica koje je prihvatila globalizacijska teorija: socioekonomskih promjena na Zapadu i kraja Hladnoga rata. Te su činjenice trebale otvoriti put svakovrsnim transnacionalnim čimbenicima. No slabljenjem intelektualno-političke hegemonije, globalizacijske teorije zapadaju u krizu, odnosno pokazuju “nemoć u osmišljavanju historijskoga procesa, a kako su empirijske proturječnosti sve izraženije, intelektualna ograničenja same ideje umnogome izlaze na vidjelo” (Rosenberg, 2005.: 7).

Sada možemo prijeći na izvod Rosenbergove destrukcije globalizacijske teorije. Njegova studija funkcionira na trima razinama: prva je ona koja se odnosi na kritiku metodologijskoga potenciranja prostora i vremena, druga se razina odnosi na kritiku isticanja transnacionalnih odnosa kao osnove preobražaja suvereniteta i konačno treća, koja predstavlja pokušaj da se, marksističkom sociologijom međunarodnih odnosa, uspostavi ‘stvarna’ historiografija devedesetih godina prošloga stoljeća odnosno globalizacije kao takve. Kako se može vidjeti, Rosenberg polazi od metateorijske razine da bi postupno došao do one koja bi se mogla nazvati konkretno-povijesnom, odnosno empirijskom.

a) Kritika socijalne teorije

Kad je posrijedi metateorijska razina, treba reći da se tu Rosenberg naslanja na svoju kritiku Giddensa razvijenu u prijašnjem spisu, *The Follies of Globalization Theory*. Njega je početno zainteresirala Giddensova ideja da se u svrhu socijalne analize najprije treba utvrditi kako različita društva povezuju prostor i vrijeme, odnosno kako se ostvaruje ‘ontologijska izvjesnost’. Sa stajališta socijalne teorije temeljno je dakle pitanje tko, ili što, posjeduje kauzalne mogućnosti? Jesu li to određeni društveni odnosi, koji onda predstavljaju osnovu za prostorno-vremensko širenje ili sažimanje, ili se to pripisuje širenju, odnosno sažimanju kao takvom? Kad je posrijedi ta dvojba, Rosenberg razmjerno brzo zaključuje da Giddens, pokušavajući utemeljiti opće sociologijsko objašnjenje, teži “sustavnom opredmećenju samoga prostora i vremena” (Rosenberg, 2005.: 13). Time zapravo prostorno-vremenskom širenju ili sažimanju pripisuje uzročne posljedice. To se može pokazati određenim redoslijedom.

Ponajprije pristaše globalizacijske teorije smatraju globalizaciju geografskim, odnosno prostornim fenomenom koji u pojmovnom smislu označuje “proces postajanja svijetom” (11). Pozivajući se na Marxa, Rosenberg taj pojam razlikuje od pojma ‘kapitalizam’ koji “označuje određeni slijed društvenih odnosa – što se temelji na privatnom vlasništvu i nadničarskom radu – iz čega, moglo bi se pokazati, slijede, između ostalih, prostorne i vremenske implikacije”. Dakle, nasuprot kapitalizmu koji je ponajprije

društveni odnos, “pojam ‘globalizacije’, sam po sebi, ne određuje posebni tip društva uopće, nego jednostavno označuje proces svjetskoga prostornog širenja i povezivanja *per se*” (12). Time smo dovedeni pred sudbinski metodologijski izbor: “ili odnekud moramo izvesti teoriju o onome što je ‘globalizirano’ i zašto i s kojim učinkom – zato što nijedan od njih očito nije intrinzičan pojmu; ili moramo ... tvrditi da se nužna društvena teorija može ... izvesti unutar samoga pojma zato što su prostor i vrijeme, sami po sebi, temeljni parametri društvenoga objašnjenja”. Kad je posrijedi snaga ‘globalizacije’ u smislu objašnjenja, u prvoj verziji ona bi bila isključivo izvedena. Globalizacija bi u osnovi funkcionirala kao deskriptivni pojam, ili ono što se objašnjava (*explanandum*). U drugom slučaju, taj pojam postaje objašnjenje (*explanans*) koje može “legitimno funkcionirati samo dok uspijeva prostorno-teritorijalna preinaka socijalne teorije”. Najveći problem proizlazi iz činjenice što u globalizacijskim teorijama “prostorno-vremenska dimenzija ljudske društvene reprodukcije na neki način ontologijski prethodi drugim dimenzijama – i prema tome legitimno čini početnu točku društvenoga objašnjenja” (13).⁸ U osnovi tim ontologijskim pozicioniranjem prostorno-vremenske dimenzije, dosadašnji pokušaji utemeljenja globalizacijske teorije završavaju kao svojevrsna prostorno-vremenska teologija, iako je očito da njezini tvorci, barem inicijalno, toga nisu bili svjesni.

b) Kritika osporavanja suvereniteta država

Nakon metateorijske rasprave o odnosu prostora i vremena, Rosenberg pokazuje da se “globalizacijska teorija vezala za određenu analizu prirode modernoga političkog suvereniteta” (16). Tako je on došao u prigodu braniti svoju osnovnu strukovnu poziciju koja je vezana za socijalnu teoriju međunarodnih odnosa. Naime, pristaše globalizacijske teorije tvrde da je ta transnacionalna povezanost postala činjenicom, pa je shodno tomu zastario sustav suverenih država, odnosno državna suverenost kao takva. Upravo su to pristaše globalizacijske teorije imali na umu kad su rekli da je ‘budućnost glo-

⁸ Ta je teza uglavnom dobro prihvaćena i kod onih koji nisu osobito skloni Rosenbergu. Takav je primjerice James koji, doduše, tvrdi da je “još uvijek legitimno tretirati globalizaciju kao deskriptivnu kategoriju koja se odnosi na proces širenja historijski konstituiranim svjetskim prostorom” (James, 2006.: 22). Ili Albert koji tvrdi da je “Rosenbergova kritika uvjerljiva po više osnova ...”, odnosno da je on “u pravu kada dokazuje da nije previše uvjerljivo sažimanje vrijeme/prostor držati motorom društvenih odnosa ...”. Doduše, nešto dalje u tekstu zalaže se da se njegova kritika preformulira ...” (Albert, 2007.: 172-173). Drugi autori, poput Gamblea (2005.) ili Lawsona (2005.) iako su razmjerno kritični, uopće ne dvoje kad je u pitanju Rosenbergovo tumačenje ontologijskoga statusa prostorno-vremenske dimenzije. S druge strane treba reći da primjerice Scholte smireno odbacuje Rosenbergovu kritiku. On, doduše, smatra da njegova kritika znanstveno može samo pomoći, ali i dodaje da “nije namjeravao učiniti ‘globalizaciju’ jedinim, sveobuhvatnim društvenoteorijskim objašnjenjem na tako karikaturalan način kako je to Rosenberg predstavio” (Scholte, 2005.: 394).

balna'. U tom su smislu oni vidjeli sustav 'multilateralanoga upravljanja' koji je bio postavljen tako da vrlo skoro "tradicionalne međunarodne odnose otpravi u povijest" (6). Rosenberg tvrdi da se i nije moglo misliti ništa manje, upravo zato što je "samo transformacija tih razmjera mogla opravdati ideju da je 'globalizacija' ona nužna nova paradigma društvenih znanosti". Može se pretpostaviti da bi strukovna posljedica nove paradigme bila nesmiljeno širenje tzv. globalizacijskih studija, ne samo na račun studija međunarodnih odnosa, nego i političke znanosti u cjelini. Naime, i ta je društvena disciplina 'opterećena' onim što Beck naziva 'metodološkim nacionalizmom'.

Kako bi dodatno legitimirali svoju teoriju, teoretičari globalizacije morali su iznaći "viziju prošlosti kojoj bi mogli radikalno suprotstaviti svoju sliku 'globalizirajuće' sadašnjosti" (17). Naime, globalizacijska se era uzdiže nasuprot svijetu kakav je, pretpostavlja se, bio 1945. ili, još bolje, 1648. godine. Rosenberg tvrdi kako je globalizacijska teorija utemeljena na ideji da je vestfalski mir uveo model međunarodnoga sustava država koji je zapravo u svom osnovnom obliku trajao praktički sve do kraja osamdesetih godina. Ako je početna točka međunarodni sustav koji je "definiran političkim interakcijama teritorijalno određenih cjelina – osobito ako netko uzima taj pravni model za empirijsku deskripciju – onda je današnji golemi opseg međunarodnih tijekova i veza "osuđen da se doima gotovo revolucionarnim".

Rosenberg tu poziciju osporava na tri načina. Najprije historiografski utvrđuje da procesi transnacionalizacije u 19. stoljeću nisu doveli u pitanje suverenost ili teritorijalnost viktorijske britanske države. To mu je osnova za pitanje: "na kojima osnovama treba (onda) očekivati da će današnje neprekidno širenje transnacionalnih odnosa potkopati suvereni oblik sustava država" (18)? Drugi se način osporavanja teze sastoji od prozivanja Scholtea za različite nekonzistentnosti u njegovoj knjizi (Scholte, 2000.). One idu od toga da Scholte ponegdje tvrdi da 'globalizacija u bitnome mijenja društvene odnose' do toga da 'globalizacija nije antiteza teritorijalnosti'! Rosenberg tvrdi da nas to dovodi u dalekosežnu dvojbu: ili je ubrzanje transnacionalnih odnosa bilo takve naravi da je konačno prevladan postojeći poredak, što bi onda trebalo značiti da je moguće misliti njegovu transformacijsku moć bez spornih odnosno prethodno navedenih retroaktivnih tumačenja, ili moramo pristati na to da je stvar bila složenija pa je "izvorni zahtjev da globalizacija ostvari 'fundamentalnu' promjenu zapravo morao biti napušten" (Rosenberg, 2005.: 18).

No ta je dvojba slaba jer postaje jasno, iz logike Rosenbergovih argumenata, da je dualizam suverenitet/transnacionalni odnosi, koji je temelj globalizacijske teorije u osnovi pogrešan. Kako bi to potkrijepio, Rosenberg se poziva na Marxov pojam suvereniteta za koji pokazuje da je u skladu s historijskom prirodom međunarodnih odnosa u 19., ali i 21. stoljeću. Shodno tomu, vestfalski pojam suvereniteta nema smisla ni u jednom od tih razdob-

lja. Naime, Marx, koji danas uživa slavu proroka globalizacije, ne suprotstavlja moderni politički suverenitet i transnacionalne društvene odnose, nego je u njegovoj “shemi moderni politički suverenitet jedan od njihovih ključnih preduvjeta” (19). Točnije, Marx je pokazao da je kapitalizam društveni odnos koji počiva na privatnom vlasništvu i nadničarskom radu, ali uz nužnu pripomoć nacionalne države. Nacionalna je država nuždan preduvjet za sustavnu akumulaciju kapitala koja je “uvijek transnacionalna, načelno orijentirana na najveća moguća tržišta, čiji je vanjska granica u krajnjoj liniji određena samo fizičkim granicama samoga svijeta” (Gamble, 2005.: 367). Dakle, s obzirom na to da kapital po svojim zakonitostima teži što većem profitu, nacionalne mu granice nisu, niti mogu biti, načelna prepreka. Otud je Rosenberg u pravu kad tvrdi da su “istodobni procesi transnacionalizacije i nastajanja nacionalnih država” (Rosenberg, 2005.: 22). Zaoštrano kazano, kapitalizam ne potrebuje globalizaciju, barem ne onu koja polazi od intrinzične potrebe dokidanja ‘geopolitičke fragmentacije’ kako bi on “proširio svoj obuhvat i unaprijedio svoj razvoj” (Rosenberg, 2005.: 25).

Doduše, glede istraživanja odnosa suvereniteta i transnacionalnih odnosa, odnosno izvornosti spomenutih uvida, treba naglasiti da je na tu vezu primjeric Michael Mann upozorio u prvoj polovini devedesetih godina. U svom opsežnom djelu *The Sources of Social Power* Mann, u osnovi nadahnut Weberom, pokazuje da su kapitalizam i industrijalizam bili ‘trodimenzionalni’. Tržišna konkurencija je zapravo bila “inherentno transnacionalna nudeći široke profitne mogućnosti vlasnicima gdje god bi se roba mogla proizvoditi odnosno razmjenjivati, neovisno o političkim granicama” (Mann, 1993.: 255). Druga se dimenzija odnosi na činjenicu da spomenuti proces vodi u sve izraženije udomaćivanje politiziranih društvenih klasa u ‘svojoj’ teritorijalnoj državi. I najzad, treća dimenzija osobito naglašava da koliko “kapitalizam biva uzapćen državnim granicama, on stvara kolonijalna i europska teritorijalna suparnišva”. To pokazuje da su kapitalizam i industrijalizam “bili uvijek i istodobno transnacionalni, nacionalni i nacionalistički u generiranju složenih i promjenjivih odnosa moći” (255).

c) Marksistička sociologija međunarodnih odnosa

Kako dakle nije točno da kapitalizam u ‘kasnom modernitetu’ nastoji dokinuti političku fragmentaciju, očito treba posegnuti za nekim drugim objašnjenjem. Da bi se došlo do alternativne verzije historijskoga razumijevanja empirijskih razvika našega vremena, Rosenberg smatra da treba nešto reći o odnosu društvene teorije i historijskoga objašnjenja općenito, a potom pokazati važnost međunarodnih odnosa za tu vrstu objašnjenja. Polazne su mu pretpostavke da mi, doduše, živimo dalekosežnu promjenu društvenoga prostora, ali da ne možemo govoriti o pojavi novoga društva “nego će prije biti da su se organske tendencije staroga iznova iskazale u novoj situaciji”

(52). Zaoštrano rečeno, promjena koja je na djelu jest “jasno konjunkturalna, a ne epohalna”. Pritom treba spomenuti da se to shvaćanje, iako ne nužno marksističko, pojavilo još u drugoj polovini prošloga desetljeća. To su primjerice pokazali ‘skeptici’ Hirst i Thompson⁹ u svojoj glasovitoj knjizi *Globalization in Question*. Oni su mnogo skloniji mišljenju da spomenute “promjene prije vide kao konjunkturalne, iako bitne u svojim učincima i velike opsegom ... “ (2001.: 25). S tim u vezi ne čudi što se oni “protive da se navođenje pojava stvorenih tim promjenama proglašava dokazom procesa strukturalne preobrazbe, zvane ‘globalizacija’” (2001.: 28).

Ipak, neovisno o svojim prethodnicima, Rosenberg je razvio jedno sveobuhvatno i uglavnom neortodoksno marksističko viđenje veze suvereniteta i transnacionalnih odnosa. Kako bi zahvatio promjenu koja se zbivala u posljednjih nekoliko desetljeća, nije izravno posegnuo za Marksovom analizom politike i organskih tendencija kapitalističkoga razvoja. Pritom se misli na njegove jedinstvene karakteristike geografskog širenja, trajne tehnološkijske revolucije i naizmjeničnih valova akumulacije i socioekonomskih kriza. Rosenberg je pretpostavio da bi mu na toj osnovi razmjerno lako bilo pokazati da globalizacija kao geografsko širenje, tehnološkijska inovacija odnosno kompresija vremena i prostora, posjeduje sva obilježja kapitalističkoga razvoja, a da je pripadajući *Zeitgeist* samo njegov ideološkijski posljedak. No taj bi tip analize bio previše rudimentaran i shodno tome metodološkijski nedostatan. Kao što današnje stanje nije tako jednostavno ustanoviti zazivanjem Marksove teorije kapitalističkoga razvoja, isto se može reći primjerice za ‘novi imperijalizam’ s kraja 19. stoljeća (27). Problem je to što, s jedne strane, uzročne tendencije djeluju podjednako prije, ali i poslije toga povijesnog trenutka, a s druge, u tim razdobljima postoje različita razvića na međunarodnoj razini.

Poučen tim primjerom, Rosenberg je predložio neku vrstu mosta između teorije i empirije. To postiže uvođenjem analitičke kategorije, tzv. ‘historijske konjunktura’ koju definira kao “razdoblje u kojemu određena kombinacija (ili konjunktura) uzroka ima dominantni utjecaj (uzročni ili zamišljeni) na tijek događanja i stvaranja ideja” (29). Sama konjunkturalna analiza polazi od (dvostruke) historizacije ‘organskih tendencija’ kapitalističkoga razvoja. Najprije se ustanovljuje njihov “konkretni karakter na određenoj razini historijskoga razvoja, i potom, locira se njihovo djelovanje u historijski za-

⁹ O epistemološkijsko-ontološkijskim implikacijama ‘skeptizma’ koji Hirst i Thompson gaje prema globalizaciji v. Marsh/Stoker (2005.: 32). Tu je i kritika njihove pozicije kao političko-ideološkoga promašaja koju potpisuje Gray: “oni su u stanju braniti, kao još uvijek vitalne, političke odgovore na globalizaciju – kao što je europska socijaldemokracija – koji su stvar prošlosti” (Gray, 2002.: 83).

danim okolnostima” (30).¹⁰ Time se postiže periodizacija, a zapravo i istraživanje kretanja iznutra. Da bi se postigla analitička cjelina, treba definirati i ‘konjunkturalnu promjenu’. Ona se odnosi na razvića, promjene, alternacije i rekonfiguracije, koje “neovisno o tome koliko su intenzivne ili dramatične, ostaju promjene unutar postojećega historijskog oblika društva, prije nego što bi označavale fundamentalnu ‘epohalnu’ preobrazbu u samoj prirodi društva” (29)¹¹.

Ipak, Rosenbergu je stalo da pokaže posebnost tog općeg tipa analize i u njezinoj radikalnoj varijanti odnosno ‘marksističkoj historijskoj sociologiji međunarodnih odnosa’. Marksistička je zato što je općenito usklađena s Marxovim organskim tendencijama kapitalističkog razvoja. Rosenberg predlaže metodu koja se konkretno primjenjuje na sljedeći način: ne istražuju se samo geopolitičke tendencije, nego se uzimajući izvorne Marxove organske tendencije kapitalističkog razvoja kao šlagvort, “identificira njegove konkretne oblike na određenoj točki njihova razvoja i prati kako njihovo uzajamno djelovanje unutar pripadajućih historijskih okolnosti utječe na tijek međunarodnih odnosa” (38). Tom se intervencijom dolazi do konkretnoga oblika ‘apstraktnih tendencija’ na osnovi empirijske analize i sveobuhvatne historijske periodizacije.

Najzad, preostaje završno objedinjavanje historijske sociologije i međunarodnih odnosa, koje Rosenberg postiže koncepcijom ‘nejednakoga i kombiniranoga razvoja’ (Trocki) koja u bitnome zahvaća nastanak i razvoj kapitalizma u komparativnom smislu. Koncepcija ‘nejednakoga i kombiniranoga razvoja’ omogućuje analitičko povezivanje sociologije društva, a koji je “mišljen kao amalgam s izvanjskom (međunarodnom i transnacionalnom) osnovom integracije, koju spomenuti amalgam istodobno uključuje” (40, 41). Tako se kombinirani razvoj ne odnosi samo na pojedina društva, nego i na međunarodnu društvenu formaciju. S druge strane, ‘organske tendencije’ kapitalističkoga razvoja, budući da su “ometene posebnim međunarodnim mehanizmom njihova djelovanja u kontekstu pluraliteta društava” (41), moraju biti proširene koncepcijom ‘nejednakoga i kombiniranoga razvoja’. Posljedično se konjunktura svjetskoga kapitalističkog razvoja teorijski uspo-

¹⁰ Treba spomenuti da Rosenberg na stranicama 38. i 39. nudi konačnu varijantu svoga shvaćanja konjunkturalne analize. ‘Historijska konjunktura’ odnosi se na “dominantnu kombinaciju uzroka i razdoblje koje je obilježeno njihovim djelovanjem” (38).

¹¹ Napominjući da u toj vrsti analize nema ničega specifično marksističkoga, Rosenberg kao nemarksiste navodi Braudela i Gollwitzera. Ovaj posljednji se koristi konjunkturalnom analizom da bi “ustanovio i istražio posebna razdoblja historijskoga vremena”. Rosenberg naglašava da iako Gollwitzer rabi drugi pojam, ‘epoha’ umjesto ‘konjunktura’, posrijedi je isti postupak: priznanje da “zasebna razdoblja mogu biti omeđena njihovim sveukupnim obilježjem, udruženim s naglašavanjem potrebe za pomnom dekonstrukcijom kombinacija uzroka koji temporalno utječu na historijski proces sa zadanim ‘epohalnim stilom’” (29, 30).

stavljaju kao “konjunktura toga historijsko-međunarodnoga procesa ‘nejednakoga i kombiniranoga razvoja”. Tako Rosenberg u dobroj mjeri postiže marksistički ideal, a to je tumačenje dijelova iz, kako pretpostavlja, integrirane, ali i dinamične cjeline, totaliteta, budući da je samo tako moguće vidjeti kako nastaju, opstaju i nestaju društveni odnosi i ‘socio-ekonomske formacije’.

Kad je posrijedi empirijska periodizacija, Rosenberg ustanovljuje tri konjunktura kapitalističkih međunarodnih odnosa: propast apsolutizma koji je vodio u Francusku revoluciju i Napoleonove ratove; kriza njemačke države i svjetski ratovi i boljševička revolucija čiji su učinci trajali do 1989. godine. Razdoblje nakon 1989. nigdje izravno ne imenuje ‘konjunkturu’, ali se to nadaje iz same njegove logike izvođenje temeljne ideje teksta. Što je zapravo dovelo do neimenovane najnovije konjunktura? Ponajprije, znatnu su ulogu u tome imala dva kraka promjene – restrukturiranje Zapada i propast SSSR-a. Promjena na Zapadu još se od sedamdesetih godina različito nazivala: tačerizam, monetarizam, reganomika, neoliberalizam, postfordizam, deindustrializacija ... U osnovi restrukturiranja Zapada bila je “kriza i djelomično demontiranje domaće i međunarodne arhitekture poslijeratnoga dogovora – konvencionalno nazvanoga kejnzijanizam, odnosno Bretton-Woods” (44). Ukratko, na tu se krizu već osamdesetih godina odgovorilo različitim politikama koje su se uglavnom oslanjale na privatnu inicijativu i to na gotovo svim razinama, od radnog mjesta, nacionalne ekonomske politike do svjetske politike. Sve je to izazvalo ozbiljne društvene potrebe koji su s jedne strane utjecali na sferu rada odnosno modele zapošljavanja i posljedično klase identitete, a s druge, na rast novih industrija koje se zasnivaju na znanju i uslugama. U sferi kulture posljedica je bila sumrak ‘velik naracija’ odnosno klasičnih političkih ideologija, što se sve vodilo pod ne sasvim pouzdanom oznakom ‘postmoderna’. Literatura koja pratila tu navodno ‘malu’ naraciju slavila je relativnost i partikularnost društvenoga života i tijekom osamdesetih godina stvorila pretpostavke za kasniji uspon ‘prostorno/vremenskog’ fenomena (v. 46).

Ipak, sve to ne bi bilo dovoljno za početak ‘doba globalizacije’! Kako se onda postmoderna ipak izokrenula u ‘globalizaciju’? Rosenberg ne dvoji da je uzrok toga ‘obrata’ ukrštanje ‘uspona neoliberalizma’ s propašću SSSR-a. Na to ukrštanje nadovezale su se geopolitičke činjenice od pada prethodno postojećega bipolarnog poretka do propasti pokreta nesvrstavanja itd. Time je Rosenberg konačno pronašao “dominantu kombinaciju uzroka koji su dali konjunkturalnu definiciju ‘doba globalizacije’” (48).

Vakuum, metapolitika ...

Justin Rosenberg je ispisao dojmljivu marksističku dekonstrukciju ‘globalizacijske teorije’. Ta dekonstrukcija nije bila usmjerena samo na kritiku teorije, odnosno pojma globalizacije, nego je znatno radikalnija. Nastoji, naime, dokinuti globalizaciju kao fenomen. To se može zaključiti iz njegove tvrdnje s kraja studije: “Ako je konjunkturalna analiza općenito ispravna, ‘globalizacije’ nikad nije ni bilo” (65). Shodno tomu, više od jednoga desetljeća globalizacija je bila samo “subjektivni dojam koji je igrao važnu ulogu u sve većem pučkom i akademskom zazivanju ‘doba globalizacije’” (50). Taj je dojam u bitnome bio određen postojanjem političkoga, društvenog i ideologijskoga ‘vakuuma’ koji je umnogome pojačao gotovo opće raspoloženje da nastaje ‘novi svijet’.

‘Vakuum’ je u ideologijskom smislu popunjavao različitim idejama poput onih o svjetskoj demokratizaciji i univerzalnim ljudskim pravima. Ipak, nijedna se po važnosti nije mogla usporediti s idejom ‘globalizacije’ budući da, kako kaže liberalni pamfletist Thomas Friedman, globalizacija ‘nije izbor’! Ona je “bila magična riječ koja je istovremeno naturalizirala i dramatizirala ovaj tigrov skok kapitalističkoga širenja, predstavljajući ga kao nezastavljivi, nekontrolirani vrhunac univerzalne ljudske sudbine” (51). Brojni su znakovi upućivali na to da je riječ o nečemu nesvakidašnjem: širenje društvenoga prostora otvaranjem zatvorenih društava, kompresija geografskoga prostora komunikacijskim sredstvima, integriranje intersocijetalnoga prostora, univerzalizacija pravnoga prostora, nastanak ‘svjetske’ muzike, jačanje uloge svjetskoga nevladinog sektora itd.. Tako je globalizacija bila “riječ koja je izgleda sjedinjavala u jednu sliku sve različite vektore ovoga desetljeća promjene”.

Svi društveni znanstvenici koji su se angažirali na tom projektu za Rosenberga su samo širili ideologiju, a trebali su se baviti dekonstrukcijom spomenutoga *Zeitgeista*. On ‘ideologe’ pronalazi uglavnom unutar ‘globalizacijske teorije’, odnosno u skupini onih koji su skloni “ispraznoj liberalnoj fantaziji globalizacije” (63). Pritom treba spomenuti da Rosenberg nije uočio koliko je i kako *Zeitgeist* prihvaćen među društvenim teoretičarima. Popis onih koji su širili ‘ideologiju’ bio bi podugačak i ne bi se odnosio samo na one koji su rodonačelnici ili gorljiviji promicatelji ‘naracije’ o globalizaciji, nego i one koji od nje imaju posve drukčija očekivanja. Suprotno onome što Rosenberg tvrdi, može se dakle pokazati da je u pripremi i ‘ispunjavanju’ spomenutoga ‘vakuuma’ bila ‘uposlana’ gotovo cijela teorijska scena, od radikalne desnice, ‘srednje struje’ do radikalne ljevice. Naime, gotovo su svi oni ponajprije računali da je modernitet, na ovaj ili onaj način, završio i da treba ispuniti novonastali ‘vakuum’.

Osim toga Rosenberg ne uočava da njegovo shvaćanje ‘vakuuma’ ne funkcionira bez pojma metapolitike koji nudi mogućnost dubljega zahvaća-

nja 'duha vremena'. Metapolitiku možemo definirati kao stanje svojevrsne neodređenosti, kulturnoga meteža unutar kojega izranja nova vrlina, odnosno politička vjera, nova politizacija.¹² Ta je dijagnoza vrlo jasno izložena, primjerice, kod Alaina de Benoista, vjerojatno vodeće ličnosti francuske teorijske desnice. Benoist tvrdi da je sadašnjost svojevrsna "prekretnica ili 'interregnum' koji je obilježen temeljnom krizom: krajem moderniteta". Pretpostavke za to jesu u činjenici da je modernitet programatski nastojao na uništenju zajednice. Temeljne vrijednosti kao što su sloboda i jednakost ostale su bez sadržaja budući da su "proglašena prava, a da se nije osigurao način za njihovo ostvarivanje". Opća kriza koja je nastupila jest "znak da je modernitet dosegnuo svoj kraj upravo kad je univerzalistička utopija koja ga je uspostavila odlučila postati stvarnost u obliku liberalne globalizacije" (v. Benoist/Champetier, 2000.). Benoistova teza o 'interregnumu' nastaje na jednom specifičnom poimanju političkoga koji njeguje *Nouvelle Droite* pa i gotovo cjelokupna europska desna teorijska scena. Pouzdavajući se u učenje o kulturalnoj hegemoniji (Gramsci) i tradiciju *sociétés de pensée*, de Benoist i njegovi sljedbenici razvijaju koncepciju 'metapolitike' (Benoist/Champetier, 2000.; Piccone, 1993./1994.; Griffin, 2000.; Müller, 2003.: 207-218). Odbacuju sudjelovanje u formalnim oblicima političkoga, ali i u 'izravnom' djelovanju, kako bi 'preuzeli' medije, po mogućnosti i obrazovni sustav i tako pripremili 'teren' da se njihova kulturna nadmoć može u određenom trenutku pretvoriti u pobjedu na političku izborima. Naime, polaze od pretpostavke da "moć određivanja sadržaja pojmova, prije ili kasnije može stvarnost uskladiti s nečijom pojmovnom shemom" (v. Müller, 2003.: 213, 207-218).¹³

¹² Komel govori o kulturi filozofije koja je prešla u filozofiju kulture "utoliko što je određena krizom, avangardom, revolucionarnošću, postizmima i izvana se pokazuje kao slom identiteta, tj. kao nemogućnost identificiranja čovječnosti s vlastitom kulturom, njegova neodređenost u kulturi kojom se sada mora baviti" (Komel, 2004.: 627; v. Krivak, 2005.; Kopic, 2003.).

¹³ Kad su posrijedi konzervativni autori anglosaksonske provenijencije, ne treba ići dalje od Johna Graya koji je jedan od istaknutih kritičara liberalne globalizacije. U svojim mnogobrojnim knjigama on zastupa tezu o interregnumu koji nas je zadesio u 'kasnom modernitetu', odnosno u 'postmodernoj kulturi'. Osobito mu je bilo stalo da pokaže da su sve velike političke naracije mrtve. Kako liberalizam, tako konzervativizam i socijalizam, odnosno socijaldemokracija (v. Gray, 1997.). Osim tih naracija, Gray uporno demontira filozofiju prosvjetiteljstva kao osnovu politike moderne (v. Schwartzmantel, 2005.: 27-54) budući da "moderna vjera u napredak slabo služi ljudskim potrebama u našem historijskom kontekstu" (Gray, 1997.: 177). Vjera u napredak ne može se povezati s idejom o nepromjenjivosti ljudske prirode isto kao što ne podnosi ograničenja koja stvarnost nameće toj istoj prirodi. Kad govori o općim odrednicama vremena, Gray odbacuje svaku vrstu univerzalne civilizacije, a umjesto toga tvrdi da treba prihvatiti da je na djelu hobbesovski *modus vivendi* kultura i zajednica. Kako se načini života stalno mijenjaju, "uvjeti mirne koegzistencije među njima uvijek su neodređeni". Kod Graya se vide utjecaji konzervativnoga filozofa Michaela Oakshotta, što je jasno iz njegove minimalističke definicije politike: "Politika nije pokretač univerzalnih projekata, nego umijeće reagiranja na sljed okolnosti" (Gray, 2007.: 210).

No, kao u slučaju europske teorijske desnice, i neki utjecajni lijevo-liberalni autori imaju fiksaciju na poimanje, odnosno pronalaženje ‘nove’ političke i socijalne zbilje. Beck to izražava ovako: “Mislimo i djelujemo u jezičnim ruševinama u kojima se iza sjajnih verbalnih fasada posvuda gnijezde, griju i uspostavljaju nove realnosti” (Beck, 2001.a: 210). Kako Beck, kao i Giddens zastupa tezu o kraju ‘prve moderne’ i prijelazu u ‘drugu’, možemo reći da i on nastoji artikulirati prije spomenuti ‘interregnum’. U tom je smislu vrlo pouzdan dokaz njegova knjiga znakovita naslova *Pronalaženje političkoga* (2001.). U ovoj se knjizi naširoko razmatra teza o kraju vremena utvrđenih uloga, odnosno ‘cementiranja političkoga’ tako što se tvrdi da je završilo vrijeme ‘političice’, odnosno stanja kad ‘lav čuči u zoološkom vrtu i zijeva’ (Beck, 2001.a: 204.; 2004.: 22). Padom komunizma ništa se zapravo formalno ne mijenja jer “politika se još uvijek odvija u starim kavezima, no lav je na slobodi” (2001.a: 205). Političko naime, tek treba ‘pronaći’ i to može samo politika koja mijenja pravila, teži ‘politici politike’ kako bi se odbacila pravila igre industrijskoga i socijalnoga društva ‘prve’ moderne. Ovaj je njemački sociolog uvjeren da je “s tom vrstom metapolitike ili superpolitike povezano dvoje: s jedne strane zamjena sustava pravila igre, a s druge strane pitanje na koji se sustav pravila igre treba prijeći” (2001.a: 205).

Najzad, postmodernu marksističku varijantu teoretiziranja ‘interregnuma’ dali su Michael Hardt i Antonio Negri u knjizi *Imperij* (2003.). Oni zastupaju tezu da živimo “konkretan režim globalnih odnosa koji nazivamo Imperijem” (Hardt/Negri, 2003.: 51). Imperij je zapravo jedna globalna mreža međunarodnih institucija, medija, nevladinih organizacija, migranata i radnika koja nije pojmjljiva unutar tradicionalnoga društvenoznanstvenog vokabulara. Kako taj novi poredak “obuhvaća cijeli prostor onoga što se smatra civilizacijom, univerzalnim prostorom bez granica” (23), tako se političko ne da više postavljati na crtu nacionalno/internacionalno. U takvoj se konstelaciji nasuprot ‘Imperiju’ pojavljuje mnoštvo, revolucionarni subjekt općenitosti, čija je “deteritorijalizirajuća moć proizvodna snaga koja održava Imperij i u isto vrijeme sila koja poziva na njegovo nužno uništenje” (63).

Možda se metapolitička dimenzija najbolje vidi kad Hardt i Negri govore o svojim dvama metodologijskim pristupima. Prvi je onaj kritički i dekonstrukcijski koji razara ‘hegemonijske jezike’ i tako teži alternativnoj ontologiji koja “počiva na stvaralačkoj i proizvođačkoj praksi mnoštva” (52). Tako smo u mogućnost spoznati alternativne oblike društvene organizacije. Drugi je ponajviše ‘etičko-politički’ koji “nastoji povesti procese proizvodnje subjektivnosti prema konstituiranju učinkovite društvenopolitičke alternative, nove konstitutivne moći”. Metapolitička dimenzija dobiva zamah kad se uvidi da ti pristupi otvaraju mogućnost povezivanja učenja Hardta i Negrija

sa Sorelovim učenjem o mitu o generalnom štrajku¹⁴ (Sorel, 1980.; v. Mannheim, 1978.: 107-143; Shapiro, 2004.: 289-314; Bottici, 2007.: 151-176). Sorelovi se mitovi mogu povezivati s 'mitom o mnoštvu' budući da i ovaj nastaje "iz dubine nepatvorenih životnih instinkta, a ne iz kakvoga rezoniranja ili svrhovitoga promišljanja" (Schmitt, 1943.: 125; v. Schmitt, 2007.: 34-41). Mnoštvo je usmjereno mitskom slikom koja "goni naprijed njihove energije i koja im daje snagu za mučeništvo kao i smionost za činjenje nasilja" (1943.: 125).

Hardt i Negri promišljaju to stanje vođeni metapolitičkim načelima: "povijesni događaj počiva u potencijalnosti", a filozofija "nije Minervina sova koja je poletjela nakon što se povijest ostvarila", nego ponajprije "subjektivni prijedlog, želja ili praksa koji su primijenjeni na događaj" (Hardt/Negri, 2003.: 53). Tako izbija "ne samo politički vid filozofije, nego i njezina duhovnost, odnosno revolucionarni duh" (Komel, 2004.: 628). Budući da Hardt i Negri računaju na revolucionarni duh unutar krize kao trajne odlike Imperija, tako njihovo učenje postaje svojevrsnim političkim eksperimentom.

Globalizacija kao 'horizont očekivanja'

Ideje o potencijalnosti povijesnoga događaja i filozofije kao prakse, upućuju na to da je prijedpor oko globalizacije moguće tumačiti teorijom koju je ponudio njemački filozof i povjesničar Reinhart Koselleck. Gotovo sav Koselleckov rad posvećen je pronalaženju odgovora na pitanje 'Kako su u zadanoj sadašnjosti povezane temporalne dimenzije prošlosti i budućnosti?' (v. Koselleck, 2004.: 1-5; Carr, 1987.). Konkretno, Koselleck se bavi pojmovnom poviješću i osobitu je pozornost poklonio razdoblju uspostave građanskoga društva od 1750. do 1850. godine (*Neue Zeit*). Osnovni mu je metodologijski zahtjev da se prošli politički i socijalni prijedpori moraju razumjeti unutar njima pripadajućih pojmovnih odrednica, odnosno onako kako su se "prošli govornici i pisci koristili svojim jezikom". Prilikom istraživanja povijesti pojmova, Koselleck se ne oslanja isključivo na 'jezik' nego i na "društveno-povijesne podatke zato što svaki semantički sadržaj ima i nelingvistički sadržaj" (81).

Kad je posrijedi vremenska perspektiva, u okviru njegova metodologijskog postupka postoje tri vrste pojmova. U prvu skupinu pripadaju tradicionalni pojmovi koje nalazimo još kod Aristotela. Njihovo značenje opstaje, i

¹⁴ Sorel kaže kako je tijekom svojih istraživanja došao do zaključka koji mu se učinio prirodnim: "Ljudi koji sudjeluju u velikim društvenim pokretima zamišljaju svoje buduće djelovanje kao bitke koje će njihovu stvar dovesti do pobjede. Predlažem da se te skice, čije je poznavanje neobično važno povjesničarima, nazovemo mitovima" (17). U te se mitove ubrajaju generalni štrajk sindikalista i Marxova katastrofična revolucija. Kao značajne mitove Sorel još ističe kršćanstvo, reformu, revoluciju i macinijevce.

oni dalje posjeduju empirijsku validnost. Druga vrsta su pojmovi čiji se “sadržaj izmijenio toliko radikalno da ... je značenje jedva usporedivo i moguće ga je dokučiti samo historijski” (83). Za potrebe ovog teksta najvažniji su pojmovi iz tzv. ‘treće skupine’. Posrijedi su neologizmi koji su “izraz posebnih društvenih i političkih okolnosti koje nastoje zabilježiti ili potaknuti novost tih okolnosti”. Koselleck misli na izraze koji mogu biti slogani ili znanstveno definirani pojmovi, tzv. ‘izmi’ poput ‘liberalizma’, ‘konzervativizma’ ili ‘socijalizma’ itd.. Ovi posljednji su zapravo pojmovi ubrzanja jer se pojavljuju kao kolektivni i motivirajući pojmovi koji mogu potaknuti mase na političko djelovanje. Naime, u razdoblju prije i poslije Francuske revolucije, zabilježeno je masovno širenje “novih značenja starih riječi kao i novokovanica, što je mijenjalo lingvistički arsenal cijeloga političkog i socijalnoga prostora iskustva i uspostavljalo nove horizonte očekivanja” (79). Napose treba uočiti da otad “supstancijalno iskustvo i prostor očekivanja sve manje koincidiraju”. S tim u vezi “borba za ‘ispravne’ pojmove postaje društveno i politički eksplozivnom”. Koselleck pokazuje da semantička borba oko definiranja socijalnih i političkih pozicija i okvira “jest borba koja pripada svim kriznim vremenima ...” (80). Taj tip sporenja tijekom revolucija, kriza, odnosno ‘interregnuma’, zadobiva novo strukturalno obilježje. Pojmovi tako sve manje imaju funkciju definiranja neke stvari; njima se ponajprije nastoji ‘prodrijeti’ u budućnost.

Na temelju toga moguće je izvesti Koselleckovo shvaćanje pojmova. On očito razlikuje pojam od obične riječi. U njegovu viđenju pojam “mora ostati neodređen da bi bio pojam” (85). Nadalje treba reći da “iako pojmovi imaju političke i društvene sposobnosti, njihova semantička funkcija i mogućnost, nije jednoznačno izvediva iz političkih i socijalnih okolnosti na koje se odnosi” (86). Pojam tako nije samo pokazatelj odnosa, nego i čimbenik koji djeluje na njih. Tu se može ustanoviti ključno mimoilaženje Kosellecka i Rosenberga. Vidjeli smo da Rosenberg globalizaciju smatra ‘duhom vremena’, a ne “plauzibilnim društvenoznanstvenim pojmom” (Rosenberg, 2005.: 8). Njegova je pozicija marksistička budući da zagovara tezu kako znanstveni pojmovi trebaju biti vjerni odraz ‘stvarnosti’. Naime, marksisti shvaćaju pojmove kao egzistencijalno određenje stanja ili pojave na koju se odnose. To poimanje zbilje ne dijeli primjerice Weber jer je skloniji nominalističkoj koncepciji. Naime, za Webera svako je pojmovno nastojanje samo misaona konstrukcija ili slika koja se “ne može naći nigdje u zbilji; ona je utopija” (Weber, 1986.: 62).

U osnovi, globalizacija očito pripada pojmovima ubrzanja, odnosno onima koji više ‘računaju’ na ‘horizont očekivanja’ od ‘prostora iskustva’ (Koselleck).¹⁵ Štoviše, u današnjem globalizacijskom diskursu postoji i često korišteni pripadajući ‘izam’, ‘globalizam’. No Rosenberg misli da je ta spo-

¹⁵ O tome vidi u Bartelson (2000.), ili Marsh/Stoker (2005.: 32-35).

menuta napetost prostor/očekivanje specifična za globalizacijsko razdoblje. Zanemaruje činjenicu da već najmanje dva stoljeća živimo s posvemašnjim osjećajem ubrzanja i velikih očekivanja od budućnosti. Neovisno o tome što "još od doba imperijalizma – vjerojatno čak ni od tada – nije kapitalistička svjetska ekonomija svjedočila takvom iznenadnom i u geografskom smislu golemom otvaranju društava njezinim aktivnostima" (50), globalizacija ipak po strukturalnim karakteristikama nije sasvim usamljena pojava u historiji. Koselleckovo nam učenje uvjerljivo pokazuje da, primjerice, Francuska revolucija odgovara onomu što Rosenberg pripisuje dobu globalizacije: "samostojna historijska konjunktura u kojoj je ispunjavanje sociopolitičkoga vakuuma ... stvorilo enormni osjećaj vremenskog ubrzanja i zbijanja prostora" (6). Isto se može reći za sve konjunktore o kojima on govori: Francuska revolucija i razdoblje poslije nje, Oktobarska revolucija i njezine posljedice. Rosenberg ne može prihvatiti potencijalnost bilo kojega (pa ni prošlih) 'horizontata očekivanja', pa ih, za razliku od Kosellecka, smatra 'prošlim budućnostima' koje su zapravo bile utvare.

Završno razmatranje

Je li došlo do kraja globalizacije? Kraj – to je ishod koji priželjkuje Rosenberg kad kaže da je "stvarno historijsko kretanje koje se nazivalo 'globalizacija' već prošlost" (6). Budućnost dakle nije globalna u onom smislu u kojem su globalizacijski teoretičari pretpostavljali. Rosenberg se potrudio uvjeriti nas da je globalizacijska teorija zapravo bila "osuđena da krivo odčita smjer, ali i zamah historijskoga procesa". No iako je Rosenberg sistematski 'unakazio' 'globalizacijsku teoriju', nije izgledno da će je to i 'dotući'. Zašto? Razloge treba tražiti i u činjenici što pojmovi ne nestaju, nego se u većini slučajeva transformiraju. Nevoljko to priznaje i Rosenberg kad kaže da će iz globalizacijskih studija nestati utemeljiteljska inverzija *explanans/explanandum*, a 'globalizacija' će postati samo "još jedna riječ za međuovisnost" (66).

Pojam globalizacije ipak neće biti preobražen samo na taj način. Naime, globalizacija je bila doživljena kao povijesno nezabilježeno 'ubrzanje vremena i zbijanja prostora' čime je naznačena mogućnost revolucionarne promjene ukupnih društvenih i političkih odnosa. S tim u vezi je tijekom prošlih nekoliko desetljeća došlo do proliferacije pojmova kao što su 'liberalna revolucija' (Fukuyama) i 'globalna (demokratska) revolucija' (Shaw). Fukuyama je tako pisao da je približavanjem "čovječanstva kraju tisućljeća, dvostruka kriza političke autoritarnosti i socijalističkoga centralnog planiranja ostavila u borbi za ideologiju potencijalno univerzalne vrijednosti samo jednoga natjecatelja: liberalnu demokraciju, doktrinu individualne slobode i narodne suverenosti" (Fukuyama, 1994.: 95). Ono što se pobjedonosno pojavljuje nije "liberalna praksa, nego liberalna ideja ... to znači da za velik

dio svijeta danas nema druge ideologije koja bi pretendirala na univerzalnost i bila u stanju uzdrmati liberalnu demokraciju ...” (100).

U širem smislu, slične pretpostavke ima i Shaw koji uvodi ‘globalnu (demokratsku) revoluciju’ koja bi trebala sačuvati globalitet od ugroza ‘mehaničke promjene’. Temeljnu ulogu pripisuje čovjekovu djelovanju koje jedino može izvršiti temeljitu preobrazbu. Dakle, nije posrijedi ni globalna teologija ni isti takav duh, nego bi globalitet bio posljedica svjesnoga djelovanja pojedinaca i kolektivnih aktera. Na djelu je, prema ovom autoru, ‘nova vrsta revolucije’ koja nije toliko ni politički ni društveno revolucionarna. Ona se zasniva na povećanoj povezanosti ljudi i svijesti o zajedničkim vrijednostima, što je solidna osnova za razvoj stanja globaliteta, odnosno ‘ljudske običajnosti’ (*human commonality*) (v. Shaw, 2000.; 2001.). Na sličnom je tragu i Beck koji umnogome računa na “promjenu stanja svijesti građana”, što bi omogućilo “promjenu samoshvaćanja globalno djelatnih aktera u smislu da se sve više shvaćaju kao članovi jedne zajednice čija je jedina opcija suradnja i međusobno poštovanje interesa” (Beck, 2003.: 258).

I popularni proamerički liberalni pamfletist Thomas Friedman u svojoj knjizi *Lexus i maslina* nije zaboravio povezati globalizaciju s revolucijom. U dijelu knjige koji se zove ‘Revolucija je SAD’ s velikim uvažavanjem bilježi riječi povjesničara Ronalda Steela koji je rekao da ‘SSSR nikad nije bio prava revolucionarna sila, nego su to bile Sjedinjene Države’. Na tom tragu nastavlja i kaže: “Takvi smo vam mi. Mi Amerikanci smo apostoli Brzoga svijeta, neprijatelji tradicije, proroci slobodnoga tržišta i visoki svećenici visoke tehnologije. Mi smo za ‘širenje’ svojih vrijednosti i svojih *Pizza Huts*. Želimo da nas svijet slijedi i postane demokratski, kapitalistički, s web-stranicom u svakom loncu, *Pepsi* na svakoj usnici, *Microsoft Windows* na svakom računalu ... (Friedman, 2003.: 312).

Koliko nam spomenuti primjeri mogu pomoći u odgovoru na pitanje je li globalizacijska teorija završila svoju misiju? Vidjeli smo da je globalizacija nedvojbeno povezana s ubrzanjem povijesti, odnosno dojmom da nastaje novi svijet koji će biti bitno slobodniji od svojih prethodnika. Ako se obratimo na Hannah Arendt i njezino instruktivno djelo *O revoluciji*, onda ćemo se osvjedočiti da je “moderni pojam revolucije nerazmršivo povezan sa shvaćanjem da hod povijesti nenadano započinje iznova, kao potpuno nova priča ...” (Arendt, 1963.: 21). U osnovi, može se reći da je za svako razumijevanje modernih revolucija “ključno ... da se podudaraju ideja slobode i iskustvo novoga početka” (22). Na ovom su tragu i prije spomenuti primjeri u kojima se globalizacija na različite načine zapravo izjednačuje s revolucijom. Slijedom naputka Hannah Arendt, na temeljnu dvojbu ovog rada može se odgovoriti da prije živimo kraj još jedne revolucije, a ne toliko smrt ‘globalizacijske teorije’. Dapače svi su izgledi da će ona preživjeti zahvaljujući “intelektualnom i institucionalnom ulaganju u ... (taj) ... pojam”, (Rosenberg,

2005.: 66). Međutim, pojam globalizacije u osnovi gubi revolucionarnu komponentu jer je zamro osjećaj 'novoga početka', a shodno tome i njegov emancipacijski potencijal.

Literatura

- Albert, Mathias, 2007.: 'Globalization Theory': Yesterday's Fad or More Lively than Ever?, *International Political Sociology*, 1: 165-182.
- Arendt, Hannah, 1963.: *On Revolution*, The Viking Press, New York.
- Bartelson, Jens, 2000.: Three Concepts of Globalizations, *International Sociology*, (15) 2: 180-196.
- Beck, Ulrich, 1992.: How Modern is Modern Society, *Theory, Culture & Society*, 9: 163-169.
- Beck, Ulrich, 2001.a: *Pronalaženje političkog: prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Beck, Ulrich, 2001.b: *Što je globalizacija: zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb.
- Beck, Ulrich, 2004.: *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb.
- De Benoist, Alain/ Champetier, Charles, 1999.: The French New Right in the Year 2000., *Telos*, 115, http://web10.epnet.com/citation.asp?tb0=1&_... (19 str., preuzeto 17. 1. 2006.).
- Bottici, Chiara, 2007.: *A Philosophy of Political Myth*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Carr, David, 1987.: Review of "Future Past", *History and Theory*, (26) 2: 197-204.
- Castells, Manuel, 2000.: *Informatičko doba: ekonomija, društvo i kultura. Uspon informatičkog društva*, Golden marketing, Zagreb.
- Farr, James, 1989.: Understanding conceptual change politically, u: Ball, Terence/ Farr, James/ Hanson, Russell L. (ur.), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge University Press, Cambridge: 24-49.
- Friedman, Thomas, 2003.: *Lexus i maslina: razumijevanje globalizacije*, Izvori, Zagreb.
- Fukuyama, Francis, 1994.: *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Fukuyama, Francis, 2005.: *Izgradnja države: vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*, Izvori, Zagreb.
- Gamble, Andrew, 2005.: Globalization: Getting The 'Big Picture' Right, A Comment on Justin Rosenberg, *International Politics*, 42: 364-371.
- Giddens, Anthony, 1994.: *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Polity Press, London.
- Giddens, Anthony, 1998.: *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd.

- Giddens, Anthony, 2005.: *Odbjegli svijet: kako globalizacija oblikuje naše živote*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Gill, Graeme, 2003.: *The Nature and Development of the Modern State*, Palgrave/MacMillan, New York.
- Gills, Barry K., 2004.: The Turning the Tide, *Globalizations*, (1) 1: 1-6.
- Gray, John, 1997.: *Endgames: Questions in Late Modern Political Thought*, Polity Press, London.
- Gray, John, 2002.: *Lažna zora: iluzije globalnog kapitalizma*, Masmedia, Zagreb.
- Gray, John, 2003.: *Al Qaeda and What it Means to be Modern*, Faber & Faber, London.
- Gray, John, 2007.: *Black Mass: Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*, Allen Lane/Penguin Books, London.
- Griffin, Roger, 2000.: Between metapolitics and apoliteia: the Nouvelle Droite's strategy for conserving the fascist vision in the 'interregnum', *Modern & Contemporary France*, (8) 1: 35-53.
- Hardt, Michael/ Negri, Antonio, 2003.: *Imperij*, Arkzin/Multimedijski institut, Zagreb.
- Held, David, 1997.: *Demokratija i globalni poredak: od moderne države ka kozmopolitskoj vladavini*, Filip Višnjić, Beograd.
- Hirst, Paul, 1997.: *From Statism to Pluralism: Democracy Civil Society and Global Justice*, UCL Press, London.
- Hirst, Paul/ Thompson, Grahame, 2001.: *Globalizacija: međunarodno gospodarstvo i mogućnosti upravljanja*, Liberata. Zagreb.
- James, Paul, 2006.: *Globalism, Nationalism, Tribalism: Bringing Theory Back in*, Sage Publications Ltd, London/Thousand Oaks/New Delhi.
- Kalanj, Rade, 2004.: *Globalizacija i postmodernost*, Politička kultura, Zagreb.
- Katunarić, Vjeran, 2000.: Castellsova panorama nove društvene epohe, u: Castells, Manuel, 2000.: *Informatičko doba: ekonomija, društvo i kultura. Uspon informatičkog društva*, Golden marketing, Zagreb: 9-31.
- Komel, Dean, 2004.: Metapolitika, metapolitika, *Filozofska istraživanja*, (24) 2: 621-633.
- Kopić, Mario, 2003.: *Proces Zapadu: metapolitički ogledi*, Art radionica Lazareti, Dubrovnik.
- Koselleck, Reinhart, 1997.: *Kritika i kriza*, Plato, Beograd
- Koselleck, Reinhart, 2004.: *Future Past*, Columbia University Press, New York.
- Krivak, Marijan, 2005.: Što je metapolitika, *Filozofska istraživanja*, (25) 3: 591-601.
- Kulić, Slavko, 2004.: *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam: rat za dominaciju ili bolji svijet*, Prometej, Zagreb.
- Lawson, George, 2005.: Rosenberg's Ode to Bauer, Kinkel and Willich, *International Politics*, 42: 381-389.

- Mann, Michael, 1993.: *The Sources of Social Power II*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mann, Michael, 1997.: Has Globalization Ended the Rise and Rise of Nation-State?, *Review of International Political Economy*, (4) 3: 472-496.
- Mann, Michael, 2001.: *Globalization as Violence*, (izmijenjeni tekst predavanja održanog na Ruskom državnom sveučilištu 24. 9. 2001.).
- Mannheim, Karl, 1978.: *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd.
- Marsh, David/ Stoker, Gerry (ur.), 2005.: *Teorije i metode političke znanosti*, Biblioteka Politička misao, Zagreb.
- Meštrović, Matko, 2001.: Predgovor, u: Meštrović, Matko (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb: i-ii.
- Meyer, Thomas, 2004.: Obnova demokracije u vremenu globalizacije, u: Prpić, Ivan (ur.), *Globalizacija i demokracija*, Biblioteka Politička misao, Zagreb: 29-50.
- Müller, Jan-Werner, 2003.: *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought*, Yale University Press, New Haven/London.
- Paić, Žarko, 2005.: *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb.
- Passavant, Paul, 2004.: Postmodern Republicanism, u: Passavant, Paul/ Dean, Jodi (ur.), *Empire's New Clothes*, Routledge, New York/London: 1-20.
- Piccone, Paul, 1993./1994.: Confronting The French New Right: Old Prejudices or a New Political Paradigm, *Telos*, 98-99: 3-22.
- Poggi, Gianfranco, 1990.: *The State: Its Nature, Development, and Prospects*, Stanford University Press, Stanford.
- Polšek, Darko, 2007.: *Svjetsko carstvo i njegovi neprijatelji*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Prpić, Ivan, 2004.: Riječ unaprijed, u: Prpić, Ivan (ur.), *Globalizacija i demokracija*, Biblioteka Politička misao, Zagreb, 1-3.
- Rodrik, Dani, 1997.: *Has Globalization gone too far*, Institut for International Economics, Washington, DC.
- Rosenberg, Justin, 2000.: *The Follies of Globalisation Theory: Polemical Essays*, Verso, London/New York.
- Rosenberg, Justin, 2005.: Globalization Theory: Post Mortem, *International Politics*, 42: 2-74.
- Schmitt, Carl, 1943.: *Pojam politike i ostale razprave*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Schmitt, Carl, 2001.: Predgovor iz 1971. za talijansko izdanje *Pojma političkog*, u: Šmit, Karl, *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*, Filip Višnjić, Beograd: 54-57.
- Schmitt, Carl, 2001.: Politička teologija, u: *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*, Filip Višnjić, Beograd: 87-144.
- Schmitt, Carl, 2007.: *Politički spisi*, Politička kultura, Zagreb.

- Scholte, Jan Aart, 2000.: *Globalization: A Critical Introduction*, MacMillan Press, London.
- Scholte, Jan Aart, 2004.: Globalization Studies: Past and Future: A Dialogue of Diversity, *Globalizations*, (1) 1: 102-110.
- Scholte, Jan Aart, 2005.: Premature Obituaries: A Response to Justin Rosenberg, *International Politics*, 42: 390-399.
- Schwarzmantel, John, 2005.: *Doba ideologije: političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*, AGM, Zagreb.
- Shapiro, Kim, 2004.: The Myth of the Multitude, u: *Empire's New Clothes*, Passavant, Paul/ Dean, Jodi (ur.), Routledge, New York/London: 289-314.
- Shaw, Martin, 2000.: *Theory of the Global State: Globality as Unfinished Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge (<http://www.theglobalsite.ac.uk/press/012shaw.htm>)
- Shaw, Martin, 2001.: Unfinished Global Revolutions: Intellectuals and the New Politics of International Relations, *Review of International Studies*, 27: 627-647.
- Smith, Anthony, 2002. [1995.]: *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press, London.
- Sorel, Georges, 1980.: *Revolucija i nasilje*, Globus, Zagreb.
- Weber, Max, 1986.: *Metodologija društvenih nauka*, Globus, Zagreb.

Tonči Kursar

*THE DEATH OF GLOBALISATION THEORY OR THE END
OF YET ANOTHER REVOLUTION?*

Summary

The author discusses some recent changes in the theoretical literature on globalisation. He claims that the irreversibility of the globalization process is no longer taken for granted as in the enthusiastic literature on the subject during the 1990's. The globalisation is no longer regarded as an untouchable structure, and for over a decade now, we are witnessing an overall questioning of the globalisation process itself. Therefore, the author pays special attention to the theoretical works of Justin Rosenberg who claims that the age of globalisation is over. For Rosenberg, the globalisation was only an ideological construction supported by the so called globalisation theory which has failed in all its aspects: as a general social theory, as a historical and sociological argument and as a basis for interpretation of actual events. As opposed to Rosenberg, the author claims that globalization should be regarded as a "metapolitical" concept with its semantic and political functions. Using the methodological assumptions of Reinhart Koselleck, the author shows that "metapolitical" concepts reach their intellectual and political high point by accelerating history and by transcending the actual situation. After their revolutionary peak, they disappear or they change their meaning in order to refer to the 'new reality'. Based on the insights of Hannah Arendt, the author shows that globalisation has lost its revolutionary potential, but also that the end of globalisation theory would not necessarily follow.

Key words: Arendt, state, globalisation, globalisation theory, Koselleck, metapolitical, Rosenberg, vacuum



Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR
10 000 Zagreb. *E-mail:* tkursar@fpzg.hr